tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 4 1 2005

IJslanders

Wim Tijsen

Zo slecht als het met onze broedende grutto gaat, zo goed gaat het met de IJslandse grutto. In 2001 en 2002 zijn in Nederland op zoveel mogelijk plekken IJslandse grutto's geteld. Daaruit bleek dat Noord-Holland voor deze vogels een belangrijke halte is tijdens de voorjaarstrek.

Mannetje gewone grutto. Foto: Adri de Groot.

Noord-Holland is nog steeds rijk aan grutto's *(Limosa, limosa)* en vormt een belangrijk kerngebied voor deze soort. Dat onze provincie ook nog van internationaal belang is voor de IJslandse grutto *(Limosa limosa islandica)*, is een zeer recent fenomeen. Deze vogels maken gebruik van de veenweidegebieden, relatief natte graslanden en getijdengebieden die wereldwijd onder sterke druk staan. Iets om zuinig op te zijn dus.

Agrarisch natuurbeheer is een factor van betekenis geworden door het plasdras zetten van weilanden in het vroege voorjaar

De IJslandse grutto broedt vooral op IJsland met daarnaast kleine aantallen (tientallen tot enkele honderden) in Noordwest-Schotland en Noordwest-Noorwegen. De belangrijkste overwinteringgebieden liggen in Groot-Brittannië, Ierland, West-Frankrijk, met kleinere aantallen in Spanje en Portugal (Gill *et al.* 2002). De populatiegrootte van IJslandse grutto's die in Engeland overwinteren is sinds 1970 vervier-voudigd (Gill *et al.* 2001). Terwijl de totale populatie geschat wordt op 36.000 vogels (T.G. Gunnarsson in druk).

Tot begin jaren negentig was de IJslandse grutto bij veel vogelaars een vrijwel onbekende ondersoort. Artikelen waarin determinatie-kenmerken en kleurenafbeeldingen zijn gegeven (Roselaar & Gerritsen 1991, van Beusekom 1993) leidden tot meer aandacht voor deze 'IJslanders'. In de periode 1984-1992 bleek een sterke toename van het aantal waarnemingen in Nederland (Van Scheepen & Oreel 1995). Maximaal werden er 630 vogels geteld in 1992, waarvan 460 op Wieringen en 170 in de rest van het land. Elders ontstond ook veel kennis over deze ondersoort (Gill *et al.* 2001).

In de loop van de jaren negentig werden ook in Noord-Holland steeds vaker, op meerdere plaatsen, en in grotere groepen 'IJslanders' gesignaleerd. Redenen genoeg dus om deze spannende ontwikkelingen te volgen. Vanaf 1990 gebeurde dat door Theo Mulder en Wim Tijsen op Wieringen. In 2001 en 2002 organiseerden Gerrit Gerritsen en Wim Tijsen een landelijke telling. Het eerste jaar werd de telling door een virus (mond- en klauwzeer) getroffen, waardoor het beeld niet helemaal compleet was. Het jaar daarna is vastgesteld dat tijdens de piek van de voorjaarstrek, tussen de 19% en 28% van de totale populatie door Nederland trekt

in Noord-Holland

Mannetje IJslandse grutto. Foto: Ruud Altenburg.

(Gerritsen en Tijsen 2004). Hierbij vervult Noord-Holland een belangrijke rol vanwege de aanwezigheid van haar natte veenweidegebieden en de waddenkusten van Texel en Wieringen. Bijzonder aspect daarbij is dat agrarisch natuurbeheer ook een factor van betekenis is geworden door het plasdras zetten van weilanden in het vroege voorjaar.

Herkenning

Het is niet eenvoudig de IJslandse grutto van onze inheemse broedvogels te onderscheiden. IJslanders zijn wat slanker, ze staan wat korter op de poten en hun snavel is iets minder lang. Als de vogels nog in winterkleed zijn, is het onderscheid met de gewone grutto moeilijk. Naarmate het voorjaar vordert, wordt het eenvoudiger. Vooral het dieper roodbruin of roestbruin bij de mannen (net zoals bij de rosse grutto) valt dan erg op. Het roodbruin is intenser van kleur, meer neigend naar warm roestbruin dan oranjebruin, zoals bij onze 'gewone' grutto (van Beusekom 1993). Deze warmere kleur rood loopt ook wat verder door op borst, buik en flank, waarbij op de bovenborst geen dwarsstrepen aanwezig zijn. Andere onderscheidende kenmerken in het broedkleed zijn de zwaardere zwarte bandering van flank en buik op een roestbruine ondergrond, tot aan de anaalstreek. Bij onze broedvogels zien we op rug, mantel en schouders maar enkele naar zomerkleed doorgeruide roestbruine veertjes met een zwart centrum, zodat het een bonte indruk maakt. Maar bij de IJslanders worden rug- en mantelveren vrijwel compleet doorgeruid zodat er een regelmatig getekend patroon ontstaat. Hierdoor valt het grijs van de bovenvleugel extra op en ontstaat een grijs vleugelpaneel, dat er echt uitspringt bij foeragerende of slapende vogels met gesloten vleugelstand (ook vergelijkbaar met rosse grutto).

Onderscheid aan de hand van gedrag

Naast het verenkleed kan de IJslandse grutto mede aan het gedrag herkend worden. Naarmate het voorjaar vordert, vallen de groepen van onze broedvogels in paartjes uiteen en wordt er door hen alleen nog maar in groepsverband geslapen. Als je in april een groep foeragerende grutto's in het weiland tegenkomt, is er een grote kans dat het IJslanders betreft. Langs de Noord-Hollandse waddenkust gedragen de vogels zich ook echt als wadvogels. Dat wil zeggen dat ze alleen bij laagwater op het wad foerageren.

Methode

In 2001 is in vijf weekeinden tussen half maart en eind april geteld. ➤

Grutto's op het Landje van Geijsel. Foto: Frits Houtkamp.

Figuur 1. Aantallen in Noord-Holland versus Nederland in 2002.

In 2002 werden zeven tellingen uitgevoerd (begin, half en eind maart en in april elk weekend) (zie figuur 1). Door het uitbreken van mond- en klauwzeer in Nederland, konden ook in Noord-Holland verschillende gebieden in 2001 niet worden bezocht. In de buurt van reeds bekende pleisterplaatsen van IJslandse grutto's zijn waarnemers gericht benaderd om tellingen uit te voeren. In het voorjaar van 2002 is op meer plaatsen geteld dan in 2001.
Alle deelnemers kregen een handleiding met de veldkenmerken van de ondersoort. Aan de tellers werd gevraagd een minimum (aantal zekere IJslandse grutto's) en maximum aantal op te geven, dit in verband met de determinatieproblematiek. In getijdengebieden is geteld tijdens hoog water en aanvullend op geschikte locaties binnendijks, of op plaatsen waar in het verleden vogels waren gesignaleerd. Op binnenlandse pleisterplaatsen werd gevraagd de verhouding vast te stellen van gewone en IJslandse grutto. Aanvullend zijn gebieden doorkruist op zoek naar groepen foeragerende vogels. Als extra ondersteuning was er in het voorjaar van 2002 een website beschikbaar met 'video-stills' van IJslandse grutto's in verschillende kleden. Een extra ruggensteun bij de herkenning was het kleurringschema van Engelse, IJslandse en Franse onderzoekers (Gill et al. 2002). Ongeveer 1 op de 125 IJslandse grutto's draagt momenteel een kleurringcombinatie. Enkele waarnemers gaven aan dat ze de desbetreffende vogel zonder kleurringen nooit als een IJslandse grutto zouden hebben herkend, omdat het opvallende broedkleed nog ontbrak.
Sinds de verschijning van IJslandse grutto's langs de Wieringer Waddenkust vanaf 1991, zowel binnen- als buitendijks, wordt de soort daar regelmatig (minimaal 5 maal per seizoen) geteld. Tot 1995 gebeurde dit vooral incidenteel door Theo Mulder.Vanaf dat jaar zijn er door Theo Mulder en Wim Tijsen structurele tellingen georganiseerd. Het aantal complete tellingen schommelt tussen de 5 en de 10 per seizoen, die als basis hebben gediend voor de maxima van de Wieringerkust (figuur 2).

Tijdens de piek van de doortrekperiode verblijft ruim 8% van de populatie in Noord-Holland.

Resultaten

Aantallen

In 2001 werd op 13 locaties in Noord-Holland geteld, waarvan op 10 plaatsen op één of meerdere teldata IJslandse grutto`s aanwezig bleken te zijn. Het maximum (2.128-2.212) werd vastgesteld in het weekend van 31 maart/1 april. In 2002 werd op 16 locaties geteld, waarbij op alle locaties op één of meerdere teldata vogels aanwezig waren. Het maximum (2.391-2.954) werd net als in 2001 vastgesteld in het telweekend van eind maart (zie figuur 1). De aantallen van 2001 waren iets lager dan in 2002. Dit wordt grotendeels verklaard door een lagere telinspanning. Toplocaties in Noord-Holland zijn de plasdraspercelen van boer Jan van Geijsel in de Holendrechter- en Bullewijkerpolder (max. 1.040), de waddenkust van Wieringen (max. 959), Texel (vooral omgeving Waal en Burg, max. 589), het Wormer- en Jisperveld (max. 650) en Waterland-Oost en -Zuid (max. 870). Tijdens de piek van de doortrekperiode verblijft ruim 8% van de populatie in Noord-Holland. Voor heel Nederland ligt dit cijfer op 28%.

Biotoop

De grootste aantallen werden waargenomen op natte graslanden waar in het kader van (agrarisch) natuurbeheer, 0-10 cm zoet water stond. De andere hoofdmoot van de vogels bevond zich op zoute getijdenslikken. Verder zijn er pleisterplaatsen die niet aan deze criteria voldoen. Zo worden er elk jaar in

Figuur 2. Aantallen IJslandse grutto's op het Wieringer wad in het voorjaar van 2002.

april tussen de Klemweg en de Molenweg in de Zeevang, tot enkele honderden vogels gezien. In de directe omgeving zelf komen wel nattere graslanden of plasdras-situaties voor, maar de foerageerplek zelf is niet echt plasdras te noemen. Dit geldt ook voor andere delen van onder meer Waterland. De Stroeër- en Oosterlanderkoog op Wieringen, waar de vogels al sinds een jaar of tien foeragerend worden waargenomen, is ook geen plasdras-situatie, terwijl de vogels er worden gezien tijdens zowel hoog als laag water op de Waddenzee. IJslandse grutto's komen blijkbaar vooral daar voor, waar in de omgeving plasdras-situaties aanwezig zijn om te overtijen en/of te slapen.

Doortrekverloop

Zowel in 2001 als 2002 werden de grootste aantallen, zowel landelijk als provinciaal, geteld in het weekend van 31 maart/1 april. De landelijke tellingen van 2001 en 2002 zijn echter niet zo geschikt om een goed beeld te krijgen van het doortrekverloop, omdat niet overal wekelijks werd geteld. Daarom is gebruik gemaakt van frequente tellingen van het Wieringerwad. Op het Wieringerwad worden de eerste vogels doorgaans waargenomen in de 2e en 3e decade van februari, hoewel ze de laatste jaren steeds vroeger arriveren. Vervolgens is er sprake van een geleidelijke toename tot begin april. Doorgaans wordt de piek tussen 10 en 15 april bereikt (zie figuur 2). De aantallen nemen in de loop van april vrij abrupt af. Dit valt samen met de piek van de aankomst op IJsland in de laatste week van april. Eind april gaat het dikwijls nog maar om tientallen vogels. In mei worden zelden nog vogels waargenomen. De verminderde telinspanning zal daar ook debet aan zijn.

Verblijfsduur

Aan de hand van gekleurringde vogels is ook iets over het doortrekverloop vast te stellen. Rond Wieringen verschijnt vanaf eind februari een aantal 'vaste' gekleurringde vogels. Deze vroege vogels blijven vaak tot half april. Vanaf de laatste week van maart wordt er een toenemend aantal nieuwe gekleurringde vogels waargenomen. Op Wieringen werd vastgesteld dat tijdens de doortrekpiek in april gekleurringde vogels dikwijls maar enkele dagen blijven. Dit zijn waarschijnlijk vogels die het meest zuidelijk (in Portugal) hebben overwinterd (T. G. Gunnarsson, pers. comm.).

Verspreiding

De verspreiding over Nederland lijkt op het eerste gezicht opmerkelijk. Voor een soort die vanuit Portugal en Frankrijk op weg is naar IJsland, lijkt het bezoeken van Nederland, met daarbij ook de oostelijk gelegen uiterwaarden van de IJssel, een onlogische omweg. Echter door overstromingen langs de rivieren en hoge waterpeilen in natuurreservaten zijn er in ons land in veel voorjaren uitgestrekte plasdras situaties, waardoor regenwormen makkelijker bereikbaar worden (Van der Bund 1998). Hetzelfde geldt voor graslanden, die in het kader van agrarisch natuurbeheer plasdras gezet worden. Bovengenoemde habitats oefenen een grote aantrekkingskracht op IJslandse grutto's uit, zo blijkt uit de aantallen in onder andere Waterland, het Wormer- en Jisperveld, de Zeevang en de Holendrechter- en Bullenwijkerpolder in Noord-Holland. Ook aan de Engelse zuidkust is vastgesteld dat IJslandse grutto's getijdengebieden verlaten om regenwormen te gaan eten op graslanden, die recent met zoet water zijn overstroomd (Gill *et al.* 2001). Uit het onderzoek aan individueel gekleurringde IJslandse grutto's blijkt dat een deel van de vogels dat in Groot-Brittannië en Ierland overwintert, zelfs oversteekt naar Nederland, alvorens naar de IJslandse broedgebieden te vertrekken (T. G. Gunnarsson, pers. comm.). Het plaatselijk rijke voedselaanbod in Nederland in het voorjaar maakt een oversteek van de Noordzee dus lonend (T. G. Gunnarsson, pers. comm.). Dit tot voor kort onbekende fenomeen bewijst andermaal de sleutelpositie van Nederlandse graslanden als pleisterplaats voor doortrekkende steltlopers.

Verspreiding in Noord-Holland

Zoals uit bijgaand kaartje (zie figuur 3a) blijkt komen in maart de vogels vooral geconcentreerd voor op een aantal vaste plaatsen in Noord-Holland: de plas-drasperceelen van boer Jan van Geijsel in de Holendrechter- en Bullewijkerpolder, de waddenkust van Wieringen en in het Wormer- en Jisperveld. Naarmate het seizoen vordert, verspreiden de vogels zich over de provincie in kleinere ➤

Figuur 3a en 3b: Het voorkomen van IJslandse grutto's in Noord-Holland eind maart 2002 (3a) en half april 2002 (3b).

groepjes (zie figuur 3b). Het kaartje geeft geen volledig beeld van de verspreiding omdat er meer plasdras situaties aanwezig zijn en in 2001 en 2002 niet overal is geteld.

Herfst- en winter-voorkomen

In de nazomer en herfst komen IJslandse grutto's ook in toenemende mate voor langs de Wieringer waddenkust. Aan de hand van nog in zomerkleed uitgedoste vogels is dit vastgesteld. In de herfst gaat het tegenwoordig om enige tientallen vogels, tot een maximum van 69 in de eerste decade van december 2004 (telling Leon Kelder). Dat het hier om echte IJslanders gaat, wordt bevestigd door enkele gekleurringde vogels (29-10-95 en 21-12-04). Het aantal IJslandse grutto's dat overwintert voor de Wieringer kust neemt toe, tot een maximum van 115 in januari 2002.

Nieuwe telling op stapel

Het ligt in de bedoeling het komende voorjaar de telling voor Noord-Holland nog eens te herhalen, om beter te documenteren in welke aantallen, op welke plaatsen en onder welke voorwaarden de IJslandse grutto's voorkomen. Want op lang niet alle mogelijke locaties in Noord-Holland is tijdens de landelijke telling gekeken. Zo wil de agrarische natuurvereniging Waterland met haar vrijwilligers dit voorjaar alle plasdras-percelen inventariseren om te kijken welke meerwaarde deze vorm van agrarisch natuurbeheer voor onder andere steltlopers heeft. Een nieuwe kans dus om vertrouwd te raken met deze soort. Waarnemers die in Noord-Holland mee willen doen aan de telling kunnen zich opgeven bij de auteur.

Literatuur

- BEUSEKOM, R. F. J. VAN. 1993. IJslandse Grutto's in Noord-Holland; herkenning en voorkomen. Graspieper 13: 64-72.
- BUND, C.F. VAN DER. 1998. Beschikbaarheid van de bodemfauna in grasland voor vogels. De Graspieper 19: 33-41.
- GERRITSEN, G.J. & TIJSEN, W. 2004. De betekenis van Nederland als pleisterplaats voor IJslandse Grutto's Limosa limosa islandica tijdens de voorjaarstrek in 2001 en 2002.
- GILL, J.A., K. NORRIS, P.M. POTTS, T.G. GUNNARSSON, P.W. ATKINSON & W. J. SUTHERLAND. 2001. The buffer effect and large-scale population regulation in migratory birds. Nature 412: 436-438.
- GILL J. ET AL. 2002. Black-tailed Godwit. In Wernham, C.V., Toms, M.P., Marchant, J.H., Clark, J.A., Siriwardena, G.M. & Baillie, S.R (eds) The Migration Atlas: Movements of the Birds of Britain an Ireland. T. & A.D. Poyser, London.
- ROSELAAR, C.S. & G. J. GERRITSEN 1991. Recognition of Icelandic Black-tailed Godwits and its occurence in the Netherlands. Dutch Birding 13: 128-135.
- SCHEEPEN, P. VAN & G. J. OREEL 1995. Herkenning en voorkomen van IJslandse Grutto in Nederland. 17: 54-64.

Postzegelgrutto. Met dank aan Meindert van der Meulen, vogelpostzegelverzamelaar te Purmerend.

Dank

Kees Scharringa wordt bedankt voor het maken van de verspreidingskaartjes. Theo Mulder zette alle waarnemingen vanaf 1990 langs de Wieringerkust op een rijtje. Leon Kelder stelde zijn recente waarnemingen en ringaflezingen beschikbaar. Dirk Tanger en Frank Visbeen gaven bruikbare adviezen. En uiteraard hulde en dank aan de tellers!

Wim Tijsen, De Dolven 39,
1778 JP Westerland,
Tel: 0227-593095
e-mail: wimtijsen@planet.nl